

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА МАТЕРИНСТВО І БАТЬКІВСТВО З РЕПРОДУКТИВНИМИ ПРАВАМИ ТА ПРАВОВИМ СТАТУСОМ ЕМБРІОНІВ IN VITRO

CORRELATION OF MATERNITY AND PATERNITY RIGHTS WITH THE REPRODUCTIVE REGULATIONS AND LEGAL STATUS OF THE EMBRYO IN VITRO

Губанова О.В., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права

Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0000-0003-1984-146X

Статтю присвячено комплексному дослідженню правової природи, змісту та співвідношення права на материнство і батьківство з репродуктивними правами особи, а також правового статусу ембріонів in vitro у цивільних та сімейних правовідносинах. Обґрунтовано, що права на материнство і батьківство є природними особистими немайновими правами і є елементами змісту права на життя. Вони передують батьківським правам, не залежать від наявності шлюбу між особами і реалізуються через право на репродукцію. Визначено, що репродуктивні права мають комплексний характер і охоплюють можливість використання допоміжних репродуктивних технологій з метою народження генетично спорідненої дитини.

Особливу увагу приділено правовому статусу ембріона in vitro. На основі аналізу міжнародного та національного законодавства, окремих наукових підходів доведено, що ембріон не може розглядатися як звичайний об'єкт майнових прав і не може автоматично включатися до складу спадщини, оскільки пов'язаний з особистими немайновими репродуктивними правами генетичних батьків. Аргументовано, що вирішення правової долі ембріонів може належати виключно особам, які брали участь у програмі допоміжних репродуктивних технологій і надали згоду на їх створення.

Проаналізовано судову практику, включаючи резонансну справу щодо визнання права власності на кріоконсервовані ембріони у порядку спадкування. Показано, що передача ембріонів іншим родичам суперечить природі особистих немайнових прав. Сформульовано висновок про необхідність удосконалення правового регулювання у сфері застосування репродуктивних технологій та визначення спеціального правового статусу ембріонів in vitro.

Ключові слова: особисті немайнові права, право на материнство, право на батьківство, репродуктивні права, допоміжні репродуктивні технології, ембріони in vitro, спадкування

This article is dedicated to the comprehensive research of a legal nature, examining the content and correlation of maternity and paternity rights with the reproductive rights of an individual, as well as the legal status of in vitro embryos within the scope of civil and familial legal relations. It is justified that motherhood and fatherhood are natural and non-property-related personal rights and embody the content of the right to live. They precede the parental rights and do not depend upon the presence of marital ties between individuals. They are realised via the right to reproduce. The definite fact is that reproductive rights bear a comprehensive nature and do not exclude the possibility of application of various supplemental reproductive technologies with the objective of the birth of a genetically related baby.

Special attention is paid to the legal status of the embryo in vitro. On the basis of the analysis of the international and domestic legal system, including the particular scientific approaches, it is firmly proven that an embryo cannot be considered as a typical object of property rights and cannot be automatically included in the list of objects for inheritance, due to its relatability to personal non-property-related rights of its genetically related parents. It is steadily justified that the resolution of legal outcome for the embryos can pertain exclusively to the individuals who participated in the program of supplemental reproductive technologies and provided their consent to their creation.

The comprehensive and total analysis of judicial practice was executed, including the resonant case concerning the recognition of rights of property and possession of cryopreserved embryos in the order of inheritance. It was highlighted that the transfer of embryos to other relatives contradicts the nature of personal non-property-related rights. The conclusion concerning the necessity of improvement of legal regulation in the sphere of application of reproductive technologies and the definition of the particular legal status of embryos in vitro took place.

Key words: personal non-property-related rights, maternity right, paternity right, reproductive rights, supplemental reproductive technologies, embryos in vitro, inheritance.

Питанню особистих немайнових прав юридична доктрина приділяє достатньо уваги. Мова йде про правову природу, види, систему та зміст окремих особистих немайнових прав. Враховуючи природу сімейних правовідносин і те, що сімейні зв'язки є глибоко особистими, велика кількість особистих немайнових прав перебуває поза сферою правового регулювання. Водночас, окремі особисті немайнові права подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї та родичів, регламентуються нормами сімейного законодавства. У контексті нашого дослідження ми розглянемо такі особисті немайнові права подружжя як право на материнство і право на батьківство під кутом їх взаємозв'язку та співвідношення із репродуктивними правами та правовим статусом ембріонів in vitro.

Підставою для наукової розвідки стало рішення Центрального районного суду міста Дніпра від 08.09.2025 року [1] про визнання права власності у порядку спадкування на кріоконсервовані ембріони за батьками чоловіка, який помер, однак за життя, перебуваючи у шлюбі, взяв участь у застосуванні

щодо себе допоміжних репродуктивних технологій. Залишившись єдиними спадкоємцями за законом, батьки померлого поставили питання про набуття права власності на заморожені ембріони для здійснення штучного запліднення яйцеклітини сурогатної матері. Позивачі стверджували, що внаслідок віку не мають можливості мати власних дітей, а колишня невістка не має бажання народжувати дитину. Суд задовольнив вимоги позивачів, визнавав за ними право на застосування репродуктивних технологій через сурогатне материнство за допомогою кріоконсервованих ембріонів та зобов'язав передати їм половину кріоконсервованих ембріонів. Іншу половину залишив за дружиною померлого.

Не можемо погодитися із законністю та обґрунтованістю зазначеного судового рішення. А з урахуванням військових реалій українського сьогодення і, у зв'язку із цим, підвищеним попитом на послуги репродуктивної медицини, можемо прогнозувати виникнення подібних спорів у недалекому майбутньому. Тож актуальність дослідження окресленого питання не викликає сумнівів.

Питання визначення правової природи, змісту, місця в системі особистих немайнових прав права на материнство (батьківство) були предметом дослідження таких науковців як Ганкевич О. М., Гопанчук В. С., Дутко А. М., Жилінкова І. В., Красицька Л. В., Москалюк В. М., Оксаниук О., Ромовська З. В., Яцюк А. Р. тощо. Систему репродуктивних прав вивчали Белова М., Белов Д., Дутко В. В., Заболотна А. А., Чечерський В. І., Длугопольська Т. Питання набуття права власності на ембріони *in vitro* є малодослідженим у науці. Водночас є наукові доробки, що відносять ембріони *in vitro* до об'єктів цивільних прав. Серед них роботи Бондаренко-Зелінської Н., Бориславської М., Крушельницької Г., Малєїної М., Трач О. та інших.

Доктрина сімейного права містить різні підходи до визначення материнства і батьківства. Так, І.В. Жилінкова визначає материнство як забезпечену законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію – народжувати дітей, утримувати та виховувати їх. Право на материнство, на думку вченої, є природним правом жінки [2, с. 109]. Батьківство у праві визначається як факт походження дитини від певного чоловіка, юридично посвідчений записом про народження в органах державної реєстрації актів цивільного стану. Відмінності в правах чоловіка та дружини зумовлені фізіологічними особливостями жінки та чоловіка, соціальним станом жінки-матері. При цьому І. В. Жилінкова зауважує, що батьківство починається також з моменту зачаття і є соціальним станом чоловіка, оскільки він теж має певні права та обов'язки в той час, коли його дружина є вагітною [2, с. 110].

Материнство і батьківство є прямим наслідком здійснення людиною своїх репродуктивних прав. Зміст особистого немайнового права жінки на материнство становлять правомочності дружини з приводу прийняття рішення про те, мати чи не мати дитину. Саме таким чином вона має можливість реалізувати право на репродуктивну свободу, яка розглядається в аспекті права на життя [2, с. 111]. Зміст права на батьківство передбачає ті ж можливості, які має жінка, однак з певними особливостями. До народження дитини, батьком якої є цей чоловік, у чоловіка є право на батьківство як елемент сімейної правоздатності, яке входить у право створення сім'ї (ст. 4 СК). Після народження дитини у чоловіка матері дитини виникає суб'єктивне право на батьківство. Виникає воно і у разі визнання батьківства, якщо мати і батько не перебувають у шлюбі між собою [2, с. 110].

Ганкевич О. М. материнство визначає як фізіологічний, соціальний та психологічний стан жінки з моменту зачаття та до народження дитини, а з моменту народження дитини – як факт походження дитини від певної жінки, що оснований на кровній спорідненості між матір'ю та дитиною, юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в державних органах РАЦС, що є передумовою виникнення правового статусу матері [3, с. 97]. Батьківство, на думку вченого, це соціальний та психологічний стан чоловіка з моменту зачаття і до народження дитини жінкою, а з моменту народження як факт походження дитини від певного чоловіка, що оснований на кровній спорідненості між батьком і дитиною, юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в державних органах РАЦС, що є передумовою виникнення правового статусу батька [3, с. 98].

На думку Москалюк В. Ю., право на материнство (батьківство) можна визначити як особисте немайнове право, яке виникає з приводу здійснення жінкою та чоловіком їх репродуктивної функції з моменту досягнення ними статевої зрілості та є забезпеченими законом можливостями самостійно вирішувати питання мати чи не мати дитину, вимагати від усіх та кожного поведінки, яка сприятиме здійсненню права на материнство (батьківство), та вимагати утримуватися від дій, які перешкоджають здійсненню

цього права, звертатися за захистом свого права від протиправних посягань інших осіб способами, встановленими законодавством [4, с. 124]. Ми погоджуємося з тим, що право на материнство (батьківство) має цивільно-правову природу, оскільки воно є, з одного боку, особистим немайновим правом жінки та чоловіка, а з іншого, не залежить від наявності чи відсутності шлюбу між особами. Воно передусім батьківським правом, які виникають з моменту народження дитини і мають сімейно-правовий характер. Отже, права на материнство та батьківство мають визначатися не як особисті немайнові права подружжя, а як природні особисті немайнові права будь-якої людини, розглядатися у контексті права на життя і забезпечуватися на загальних підставах нормами цивільного законодавства [4, с. 127].

Аналогічною є і позиція Оксаниука О. щодо права на материнства як особистого немайнового права жінки, яке вона має незалежно від перебування у зареєстрованому шлюбі. Для встановлення факту материнства, визнання материнства не має значення сімейний стан жінки. Можливість народити дитину (репродуктивна функція) не залежить від факту державної реєстрації шлюбу. У цій частині право на материнство є правом жінки як фізичної особи [5, с. 204]. Зазначені твердження за аналогією можемо застосувати і щодо права чоловіка на батьківство. Крім того, право на материнство (батьківство) може бути реалізоване одним із подружжя і після припинення шлюбу, зокрема, у разі смерті чоловіка (дружини). Тим більше таку можливість надають сучасні технології репродуктивної медицини.

Як зазначалося вище, материнство і батьківство є прямим наслідком здійснення людиною своїх репродуктивних прав. Репродуктивні права мають комплексний характер, тісно пов'язані з особистими немайновими правами і впливають зі змісту права особи на материнство (ст. 49 Сімейного кодексу України) та права на батьківство (ст. 50 Сімейного кодексу України).

Дослідження нормативно-правового регулювання репродуктивних прав дозволило зробити наступні висновки.

Загальна декларація прав людини [6], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [7], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [8], Європейська конвенція з прав людини [9] не містять жодної згадки про репродуктивні права. Ці міжнародні нормативно-правові акти у контексті нашого дослідження визначають право на життя як невід'ємне право кожної людини, неможливість безпідставного втручання в особисте (приватне) і сімейне життя, право чоловіка і жінки при досягненні повноліття одружуватися і засновувати сім'ю, захист сім'ї з боку суспільства і держави тощо.

На національному рівні правове регулювання сфери допоміжних репродуктивних технологій здійснюється нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [10], Сімейного кодексу України (далі – СК України) [11], Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 року [12], наказом МОЗ № 787 від 09.09.2013 року «Про затвердження порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [13].

ЦК України ч. 7. ст. 281 [10] визначає право повнолітніх жінки або чоловіка на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій за медичними показаннями згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством. Таке право є складовою змісту права на життя, що належить до системи особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи.

Стаття 123 СК України [11] містить правила щодо визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Основи законодавства України про охорону здоров'я допускають застосування штучного запліднення та імплантації ембріона за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умов наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці (ч. 1 ст. 48) [12].

Наказ МОЗ № 787 від 09.09.2013 року [13], регулює відносини між пацієнтами (жінками, чоловіками) та закладами охорони здоров'я, які забезпечують застосування методик допоміжних репродуктивних технологій, та визначає механізм та умови застосування методик допоміжних репродуктивних технологій. Відповідно до п. 1.7. Порядку повнолітні жінки та/або чоловіки мають право за медичними показаннями на проведення лікувальних програм ДРТ. Щодо сурогатного материнства п. 6.1 визначає одну із необхідних умов для його проведення – генетичний зв'язок з дитиною подружжя (або одного із майбутніх батьків), в інтересах якого здійснюється сурогатне материнство.

Отже, можемо зробити висновок, що право на застосування допоміжних репродуктивних технологій національне законодавство України визначає за повнолітніми жінкою (чоловіком). При цьому СК України та Основи законодавства про охорону здоров'я надають таку можливість виключно подружжю. Порядок вказує на необхідність збереження генетичного зв'язку з дитиною у разі сурогатного материнства подружжям або одним із майбутніх батьків.

Право на застосування допоміжних репродуктивних технологій входить до змісту репродуктивних прав. Сучасна концепція репродуктивних прав охоплює право подружніх пар і окремих осіб досягати найвищого можливого рівня репродуктивного здоров'я, право вільно й відповідально приймати рішення щодо відтворення потомства без будь-якої дискримінації, примусу чи насильства, право на отримання необхідної інформації та доступ до найбільш ефективних і безпечних методів планування сім'ї та подолання безпліддя [13].

Аналізуючи доктринальні підходи до визначення репродуктивних прав, виокремимо дисертаційне дослідження В. Чечерського, який відмежовує право людини на репродукцію від репродуктивних прав і наголошує на взаємозв'язку цього права з іншими особистими немайновими правами. Науковець визначає право людини на репродукцію (відтворення) як фундаментальне особисте немайнове право на вільне, добровільне та індивідуальне прийняття рішень щодо реалізації репродуктивної функції, яке полягає у народженні або відмові від народження генетично споріднених дітей, визначенні їхньої кількості та інтервалів між народженнями, а також у використанні доступних репродуктивних технологій для досягнення зазначених цілей. Права, пов'язані з правом людини на репродукцію (відтворення), – це ті права, які спрямовані на забезпечення реалізації особою свого базового права на репродукцію, тоді як репродуктивні права становлять сукупність прав, якими особа наділена у сфері репродуктивної діяльності [13, с. 8].

На думку Т. Длугопольської, система репродуктивних прав має охоплювати такі складові: право на репродуктивний вибір; право на репродуктивне здоров'я; право жінки на штучне переривання вагітності; право на штучне запліднення та перенесення ембріона в організм жінки; право на донорство та збереження репродуктивних клітин; право на використання методу сурогатного материнства; право на стерилізацію; право на використання контрацептивних засобів; право на профілактику та лікування безпліддя; право на інформацію про репродуктивні права; право на конфіденційність відомостей щодо реалізації репродуктивних прав; право на захист репродуктивних прав [13, с. 8].

Отже, враховуючи вищевикладене, право на материнство (батьківство) особа може реалізувати за допомогою

права на репродукцію, використавши при цьому окремі репродуктивні права у сфері репродуктивної діяльності. У системі особистих немайнових прав право на репродукцію є похідним від права на материнство і права на батьківство. А останні, у свою чергу, входять до змісту права на життя, яке є природним правом людини. Оскільки всі перелічені права є особистими немайновими, вони нерозривно пов'язані з особою носієм і не можуть бути передані третім особам.

У зв'язку із цим необхідним є з'ясування питання правового статусу ембріону *in vitro*, оскільки від цього буде залежати, зокрема, і виникнення щодо останнього спадкових прав.

Правовий статус ембріону національним законодавством України не визначений. Наказ МОЗ № 787 від 09.09.2013 року [12] ембріон відносить до біологічного матеріалу пацієнта/пацієнтів, поширюючи на нього правовий режим речі як об'єкта цивільного права. Як зазначає Крушельницька Г., створення ембріонів *in vitro* відбувається виключно за договором про надання медичних послуг з лікування безпліддя із застосуванням ДРТ, що за своєю правовою природою здебільшого є специфікацією і право власності на них виникає не у закладу охорони здоров'я, а у пацієнтів [14, с. 117]. Розглядаючи ембріони *in vitro* як об'єкт цивільних прав, науковиця стверджує, що можливість включення їх до складу спадщини залежить від наявності або відсутності генетичного зв'язку спадкодавця з ембріонами *in vitro*. Зокрема, у справі «Паррілло проти Італії» (2002) Європейський суд з прав людини зазначив, що ембріони *in vitro* містять генетичний матеріал відповідної особи і тому становлять складову частину генетичного матеріалу цієї людини та її біологічної ідентичності. Крім того, використання таких ембріонів нерозривно пов'язано із особистими немайновими репродуктивними правами людини на батьківство та материнство, які, у свою чергу, не включаються до складу спадщини. Саме тому право власності на ембріони *in vitro*, що генетично пов'язані з особою спадкодавця, не можуть включатися до складу спадщини за замовчуванням, а їхня доля після смерті одного або обох потенційних батьків має вирішуватися відповідно до положень договору із закладом охорони здоров'я, у якому відбувалося лікування із застосуванням ДРТ [15, с. 119-120].

У своєму дослідженні Н. Бондаренко-Зелінська, М. Бориславська, О. Трач вказують, що одним з найбільш дискусійних питань у сфері спадкування є питання про включення до складу спадщини генетичних матеріалів спадкодавця та ембріонів, підданих криозбереженню. Вчені погоджуються з думкою, що перевага повинна бути на боці того, хто бажає продовження репродуктивної програми з метою народження дитини. Тому у випадку, якщо виявляється інформація про наявність у складі спадщини прав на ембріон, слід перевірити, чи є особи, повноважні вирішувати подальшу правову долю ембріона [15].

Тож, повертаючись до висловленої нами думки про правовий статус ембріона і про необхідність врахування у спадкових правовідносинах якості спадкоємця особи, повноважної вирішувати його подальшу правову долю, зазначимо, що до таких осіб можна віднести тільки повнолітніх чоловіка (жінку) (подружжя або одного з них), які брали участь і надавали згоду на застосування щодо себе допоміжних репродуктивних технологій.

Отже, враховуючи викладене, ми дійшли наступних висновків.

Право на материнство і право на батьківство входять до системи особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи, та становлять елемент змісту права на життя. Ці права мають цивільно-правову природу, вони передують батьківським правам, які виникають з моменту народження дитини і мають сімейно-правовий характер. Право на материнство (батьківство)

права виникає з приводу здійснення жінкою (чоловіком) їх репродуктивної функції.

Похідними від права на материнство і права на батьківство є репродуктивні права, зокрема, право на застосування допоміжних репродуктивних технологій. Репродуктивні права мають комплексний характер, тісно пов'язані з особистими немайновими правами і впливають зі змісту права особи на материнство (ст. 49 Сімейного кодексу України) та права на батьківство (ст. 50 Сімейного кодексу України).

Оскільки всі перелічені права є особистими немайновими, вони нерозривно пов'язані з особою носієм і не можуть бути передані третім особам, у тому числі не можуть входити до складу спадщини.

Через юридичну невизначеність правового статусу ембріону *in vitro* правового значення набуває з'ясування факту належності особи, яка повноважна вирішувати подальшу його правову долю. Такими особами, згідно національного законодавства України, можуть бути подружжя (один із подружжя), які мають з ембріоном генетичний зв'язок.

Тож, повертаючись до вищевказаного судового рішення зазначимо, що суд неправомірно визнав за батьками померлого чоловіка право власності на кріоконсервовані ембріони, оскільки останні не можуть реалізувати право на батьківство свого померлого сина. Це право входить до змісту цивільної правоздатності, є особистим немайновим правом, за життя належить конкретній фізичній особі і припиняється внаслідок її смерті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Центрального районний суд міста Дніпра від 08.09.2025 року (справа № 203/4924/23/провадження № 2/0203/73/2025). База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/130344534> (дата звернення 10.10.2025).
2. Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. Сімейне право України: підручник /за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. Х.: Право, 2012. 322 с.
3. Ганкевич О.М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 89-99.
4. Яцюк А.Р. Право на батьківство та материнство як особисті немайнові права. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 101-112.
5. Оксанюк О. Поняття та зміст права на материнство у правовій доктрині та судовій практиці. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 202-206.
6. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.11.2025).
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.11.2025).
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.11.2025).
9. Європейська конвенція з прав людини : Дата підписання 4 листопада 1950 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.11.2025).
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.11.2025).
11. «Основи законодавства України про охорону здоров'я» : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 20.11.2025).
12. «Про затвердження порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» : Наказ МОЗ від 09 вересня 2013 року № 787. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 20.11.2025).
13. Bielova M., Bielov B. Legal regulation of human reproductive rights: theoretical foundations and practical aspects of the use of assisted reproductive technologies. *Visegrad Journal of Human Rights*. 2025. № 2. С. 6-12.
14. Крушельницька Г. Особливості виникнення права власності на ембріони людини *in vitro*. *Юридичний вісник*. 2021 рік. №1. С. 115-123. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2021/15.pdf (дата звернення 20.11.2025).
15. Бондаренко-Зелінська Н., Бориславська М., Трач О. Передумови виникнення процесуальних правовідносин щодо визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2021 рік. №5 (83). С. 39 – 61.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025